

kapitál je národní. Skrze svůj konstitutivní vztah k jazyku – který je vždy národní, protože nutně „nacionalizovaný“, tedy přivlastňovaný různými národními představiteli jako symbol identity – je literární dědictví spojeno s národním zájmem.⁸¹ Protože byl jazyk vždy současně věcí státu (národní jazyk, tedy předmět politiky) a „materiálem“ literatury, literární zdroje se nutně, přinejmenším v zakládající fázi, koncentrují v rámci uzavřeného národního společenství: jazyk i literatura byly společně užívány jako základy „politického zdůvodnění“ národa, přičemž se navzájem zušlechtovaly.

Národní základy literatury

Abychom pochopili spojení, jež se ustavilo mezi státem a literaturou, musíme zdůraznit skutečnost, že se stát a literatura prostřednictvím jazyka navzájem ustavily a upevňovaly. Historikové opravdu stanovili přímé spojení mezi objevením se prvních evropských států a formováním „lidových jazyků“ (jež se následně staly jazyky „národními“).⁸² Například Benedict Anderson dokonce spatřuje v expanzi lidových jazyků jako administrativní, diplomatické a intelektuální opory vznikajících evropských států na konci 15. a na počátku 16. století klíčový jev, který vznik těchto států vysvětluje.⁸³ Existuje organické pouto, či vzájemná závislost, mezi vznikem národních států, rozšířením lidových jazyků jako jazyků obecných a odpovídajícím ustavováním nových literatur psaných v těchto lidových jazycích. Soustředění literárních prostředků tedy nutně koření v politických dějinách jednotlivých států.

Přesněji řečeno, lze říci, že oba jevy – formování státu i objevení se literatur v nových jazycích – se zrodily z téhož principu „diferenciace“. Neboť evropské státy se začaly vynořovat právě prostřednictvím vzájemného odlišování, potvrzováním vzájemných odlišností v soupeření a v následných bojích, čímž současně umožnily na počátku 16. století vznik prvotní formy prostoru mezinárodní politiky.

⁸¹ Užíváme zde pro zjednodušení slova „národ“ a „národní“, i když si uvědomujeme riziko (kontrolovaného) anachronismu.

⁸² Viz zejména Daniel Baggioni, *Language et Nations en Europe*, Payot, Paříž 1997, s. 74–77. Baggioni zavádí rozlišení mezi „obecným jazykem“ a jazykem „národním“, aby se tak vyhnul jakémukoli nedorozumění a anachronismu.

⁸³ Benedict Anderson, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Karolinum, Praha 2008. Přeložil Petr Fantys.

V tomto formujícím se politickém univerzu, které můžeme popsat jako systém diferencí – v tom smyslu, v jakém mluví lingvisté o jazyce jako fonetickém systému diferencí –, hrál jazyk zcela evidentně centrální roli „znaku“ diference. Stával se rovněž předmětem bojů, jež se situovaly na průsečíky rodícího se politického prostoru a vznikajícího literárního univerza.⁸⁴ Právě proto má paradoxní proces zrození literatury své kořeny v politické historii států.

Charakteristická (tedy charakteristicky literární) obrana lidových jazyků velkými autory vzdělaného světa z doby renesance,⁸⁵ která velmi rychle získala formu soupeření mezi těmito „novými“ jazyky (novými na literárním tržišti), se odehrávala neoddělitelně v literárním i politickém modu. V tomto smyslu můžeme říci, že specifické typy soupeření, jež se objevily v intelektuálním světě v průběhu evropské renesance, byly založeny a legitimovány politickými boji. Podobně v 19. století, v době rozšíření pojmu „národ“, sloužily národní instance v jistém smyslu jako základní fundament literárního prostoru. V důsledku své strukturální závislosti se tedy rovněž světový literární prostor utvořil prostřednictvím různých případů mezinárodního soupeření, neoddělitelně literárního i politického.

Již od prvopočátků unifikace literárního prostoru byly základy národní literatury, aniž představovaly výhradní vlastnictví či výraz „přirozeného“ národního „génia“, spíše zbraní a cenou, již platili noví žadatelé za vstup na pole mezinárodní literární konkurence. Aby získaly efektivnější pozici ve vzájemném soupeření, usilovaly centrální národy o prosazení definic literatury a jejích specifických, jež byly jejich vlastními charakteristikami, způsoby, které byly do značné míry výsledky strukturálních opozic a diferenciací. Jejich dominantní rysy bylo často možné chápat, jako v případě Německa či Anglie ve srovnání s Francií, jen v explicitní opozici vůči

⁸⁴ Jacques Revel tak mohl předvést, jak byly jazyky postupně, velmi pomalu (prostřednictvím map) spojovány s určitými prostory, byly vymezovány „lingvistickými hranicemi“. Viz Daniel Nordman a Jacques Revel, „La formation de l'espace français“, *Histoire de la France*, André Burguière a Jacques Revel (eds.), díl 1, *L'Espace français*, pod vedením J. Revela, Éditions du Seuil, Paříž 1989, s. 155–162.

⁸⁵ Italský básník Bembo, ve Francii du Bellay a Ronsard, Thomas More v Anglii, Sebastian Brant v Německu, ti všichni se podíleli na humanistickém hnutí, jež usilovalo o návrat k antice, a zároveň se účastnili na obraně svého vlastního „vzdělaného lidového jazyka“. Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 107.

uznávaným charakteristikám převládající národní kultury. Literatura tedy nejsou čistou emanací národní identity, konstruovaly se v literárním soupeření (vždy popíraném) a ve vždy internacionálním boji literatur.

Tvrdit, že literární kapitál je národní, nebo že existuje v závislosti na státu, později na národu, tedy umožňuje spojit ideu ekonomie, jež je vlastní literárnímu univerzu, a ideu literární geopolitiky. Ve skutečnosti žádná „národní“ entita neexistuje ani sama o sobě, ani sama díky sobě. Nic není v určitém smyslu více internacionální než národní stát: ten se tvoří pouze ve vztahu s ostatními státy a často se vůči nim vymezuje. Jinak řečeno, žádný stát – ani ten, který Charles Tilly nazývá „segmentovaný“, tedy ve stádiu zrodu, ani takový, který se po roce 1750 považuje za „konsolidovaný“ (nebo národní stát), to znamená stát v moderním slova smyslu⁸⁶ – nelze popsat jako autonomní, oddělenou entitu, nacházející princip své existence a koherence v sobě samé. Naopak, každý stát se konstituuje prostřednictvím svých vztahů s ostatními státy, to znamená v rivalitě či soupeření s nimi. Stát je vztahová realita, národ je mezi-národní.

Konstrukce (a rekonstrukce) národních identit a politická definice národa nebudou ani později – zejména během 19. století – produktem čistě autonomní historie, vyvíjející se v uzavřenosti, nesrovnatelné s jinými historiemi a bez společného měřítka. Nacionalistické mytologie se snaží rekonstituovat (v případě nejstarších národů opožděně) v jedinečné autarkii fenomény, které se ovšem uskutečňují jen ve vztazích mezi národnostními celky. Tak mohl Michael Jeismann ukázat, že právě francouzsko-německý antagonismus, opravdový „dialog nepřátel“, umožnil konstituování dvou nacionalismů v těchto zemích.⁸⁷ Podle Jeismanna byl národ vytvořen ve spojení s nepřítelem, stanoveným jako „přirozený“, a v opozici vůči němu. Podobně Linda Colleyová ve své knize *Britons. Forging the Nation, 1707–1837* (Britové. Stvoření národa, 1707–1837),⁸⁸

⁸⁶ Charles Tilly, *Les Révolutions européennes, 1492–1992*, Éditions du Seuil, Paříž 1993, zejména kapitola „Des États segmentés aux États consolidés“, s. 60–71 (fr. překlad P. Chemla).

⁸⁷ Michael Jeismann, *Das Vaterland der Feinde. Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich, 1792–1918*, Klett-Cotta, Stuttgart 1992; fr. překlad: *La Patrie de l'ennemi*, CNRS Éditions, Paříž 1997 (přeložil D. Lasseigne).

⁸⁸ Linda Colley, *Britons. Forging the Nation, 1707–1837*, Yale University Press, New Haven 1992.

demonstruje, že anglický národ byl vytvořen zčásti v opozici proti Francii.

Avšak náčrt této dvojí konfigurace uvažuje o vynoření se nacionalismů jen na základě vztahu souboje či válčení. Ovšem struktura národnostních bojů po celém světě dovoluje vykreslit prostor soupeření a konkurence mnohem komplexněji, jako souhrn bojů, jež umožňují věnovat se napříč různým vkladům a kapitálům: může to být zápas literární, politický, ekonomický... Totalita světového politického prostoru je produktem rivalit a politických bojů, jejich dvojčlenný vztah konfrontace dvou historických nepřátel – jak jej popsál Danilo Kiš ve své knize *Lekce z anatomie* mezi Srby a Chorvaty⁸⁹ – představuje pouze tu nejarchaičtější a nejjednodušší formu.⁹⁰

Depolitizace

Postupně se však literatura vyprošťuje z původní nadvlády politických a národních instancí, které pomáhala zakládat a legitimovat. Soustředění specifických literárních zdrojů, jež představuje rovněž vynalezení a rozvinutí souboru literárních technik a forem, estetických možností, narativních či formálních řešení (toho, co ruští formalisté nazývali „postupy“⁹¹), zkrátka tato historická ojedinelost (více či méně odlišná od národní historie, z níž ji už nelze odvodit) umožňuje literárnímu prostoru, aby se postupně osamostatnil, vybojoval si svou nezávislost a své vlastní zákony v rámci politicky definovaných národů. Právě ve chvíli, kdy se literatura zbavila své politické závislosti, začala být autoritou sama o sobě.

Spisovatelé – nebo přinejmenším část z nich – tedy mohli odmítnout, jak kolektivně tak individuálně, podrobit se nacionální a poli-

⁸⁸ Danilo Kiš, *La Leçon d'anatomie*, Fayard, Paříž 1993 (překlad P. Delpech).

⁹⁰ V tomto smyslu mohl Michel Espagne ukázat, že pro porozumění kulturním vztahům mezi Francií a Německem a proto, aby se člověk vyhnul tvoření zjednodušujících antitezí, je třeba dát přednost mnohostrannému srovnání a ukázat, že tyto duální vztahy se často tvoří prostřednictvím jiné zprostředkující země, určitého třetího, „neutrálního“ členu. Tak ve vztazích mezi Francií a Ruskem může Německo hrát roli „třetího, zprostředkujícího kulturního prostoru“. Srov. zejména „Le miroir allemand“, *Revue germanique internationale*, č. 4, 1995; a „Le train de Saint-Petersbourg. Les relations culturelles franco-germano-russes après 1870“, *Philologiques IV, Transferts culturels triangulaires France-Allemagne-Russie*, K. Dmitrieva, M. Espagne (eds.), Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paříž 1996, s. 311–335.

⁹¹ Viz zejména Viktor Šklovskij, „Umění jako metoda“, *Teorie prózy*, Akropolis, Praha 2003 (3. vyd.) s. 8–25. Překlad Bohumil Mathesius.

tické definici literatury. Paradigmatem této roztržky je bezpochyby Zolovo „Žalují“. Současně se i mezinárodní soutěž a konkurence odtrhla od striktně národních a politických soupeření a chopila se své autonomie. Dobyť svobody v celém světovém literárním prostoru se tedy uskutečnilo skrze osamostatnění každého jednotlivého národního literárního pole: v těchto zápasech šlo o osvobození se od politických tlaků a o to podrobovat se nadále už jen specifickému zákonu literatury.

Vezměme si nanejvýš nepříznivý příklad pro tuto hypotézu, německou literární renesanci na konci 18. století, která byla zčásti spojená s národními zájmy: představuje literární formu současně politického a literárního založení německého národa. Formování ideje národní literatury v Německu se vysvětluje především politickým antagonismem vůči Francii, jejíž kultura zaujímala v Evropě dominantní pozici. Zejména Isaiah Berlin ukázal, že specifické formy německého nacionalismu nacházely své kořeny v pocitech ponížení: „Francouzi ovládali západní svět politicky, kulturně i vojensky. Němci, ponížení a poražení, [...] reagovali tím, že se prudce vzepjali a odmítli jim přisuzovanou podřadnost. Srovnávali svůj hluboký duchovní život, svou ohromnou skromnost, své nezištné pátrání po pravých hodnotách – prostota, urozenost, vznešenost – s hodnotami bohatých, mondénních, spokojených, uhlazených, povrchních a morálně vyprázdněných Francouzů. Tato nálada přerostla téměř v horečku v dobách národního odporu proti Napoleonovi a skutečně tvořila originální příklad reakce zaostalé a vykořisťované, a v každém případě patriarchální společnosti, která dotčená zjevnou podřadností svého postavení, obrátila se ke skutečným i imaginárním triumfům své minulosti a k záviděníhodným rysům vlastního národního či kulturního charakteru.“⁹² Úžasný rozvoj německé literární kultury od druhé poloviny 18. století byl tedy spojen především se striktně politickými zájmy: trvat na kulturní velikosti představovalo rovněž způsob, jak utvrdit jednotu německého národa navzdory jeho politickému rozdrobení. Avšak použité zbraně, témata debat, samotná forma, která je umožňovala, význam největších německých básníků

⁹² Isaiah Berlin, „Le retour de bâton. Sur la montée du nationalisme“, *Théories du nationalisme*, Gil Delannoi a Pierre-André Taguieff (eds.), Kimé, Paříž 1991, s. 307 (překlad G. Delannoi).

a intelektuálů, jejich básnická a filozofická tvorba, revoluční pro celou Evropu a dokonce i pro francouzskou literaturu, jí postupně dodaly mimořádnou nezávislost a vlastní moc. Romantismus je i není národní. Nebo přesněji, jeho snahou bylo odpoutat se od veškerých příkazů spojených s národností. Strukturální konflikt s Francií nabýval eufemizovaných a striktně intelektuálních forem, jež je možné pochopit pouze prostřednictvím historie dvou literárních prostředí.

Podle podobné logiky, odhlédneme-li od rozdílů v místu a čase, si vybojovali latinskoameričtí spisovatelé právo na existenci a mezinárodní uznání, jež přisoudily jejich národním literaturám (a ještě obecněji celé latinskoamerické literatuře) uznání a vážnost v rámci literárního univerza, nesrovnatelné s jejich postavením v rámci systému mezinárodní politiky. Relativní autonomie literatury existuje od chvíle, kdy nashromážděné literární dědictví (díla, světové uznání, mezinárodní posvěcení spisovatelů označovaných za „velké“...) umožňuje tvůrcům uniknout z politicko-nacionálního sevření. Proto, jak připomenul Valery Larbaud, není literární a intelektuální mapa shodná s mapou politickou a historií (stejně jako geografii) literatury nelze omezit na politické dějiny. Nicméně je na nich vždy relativně závislá, zejména v zemích, jež nebyly příliš obdařeny literárním bohatstvím.

Světový literární prostor se tedy konstruoval a sjednotil v souladu s dvojitým pohybem, který, jak jsme viděli, se řídil dvěma antagonistickými póly tohoto univerza. Na jedné straně je to pohyb postupného rozšiřování literárního prostoru, které bylo doprovázeno dosažením národní nezávislosti v různých částech světa. A na straně druhé pohyb autonomizace, to znamená literární emancipace tváří v tvář politickým (a nacionalistickým) nárokům.

V původní závislosti literatury na národnosti spočívá princip nerovnosti, který strukturuje literární svět. Z faktu, že národní historie (politické, hospodářské, vojenské, diplomatické, geografické...) jsou nejen odlišné, ale že si rovněž nejsou rovné (a tedy si konkurují), literární bohatství, vždy poznamenaná pečeti národnosti, jsou sama o sobě neporovnatelná a nerovnoměrně rozdělená mezi jednotlivé národy světa. Účinky této struktury dopadají na všechny národní literatury a na všechny spisovatele: praxe a tradice, formy a estetiky, které jsou uznávány v určité národní literatuře, lze skutečně pocho-

pit pouze tehdy, když o nich uvažujeme vzhledem k pozici, kterou zaujímá oblast oné národní literatury v rámci světové struktury. Samotné literatuře tedy dodává formu hierarchie literárního světa. Tato podivná budova, kterou drží pohromadě spisovatelé, jimž je často společná pouze vzájemná rivalita – sama o sobě vždy popíraná –, byla budována postupně prostřednictvím specifických sporů a vzdorování projevům formálního a kritického nátlaku. Literární svět se tedy sjednocuje tím, jak do něj vstupují noví hráči, kteří mají společný zájem bojovat o stejnou věc. Literární kapitál je v těchto bojích jak zbraní, tak tím, oč se boj vede: každý nový „hráč“, vnášející do hry své národní dědictví (jediný legitimní a uznávaný nástroj na tomto poli), tak přispívá k „vytváření“ mezinárodního prostoru, k jeho sjednocování, to znamená k rozšiřování pole pro literární soupeření. Musí věřit v hodnotu toho, co je ve hře, znát ji a uznávat, aby mohl do této hry, tedy do vzájemné konkurence, vůbec vstoupit. Tím, co umožňuje literárnímu prostoru, aby se konstituoval a aby fungoval, je tedy víra, a to navzdory mlčenlivým hierarchiím, na nichž spočívá, i díky nim.

Internacionalizace, kterou se zde snažíme popsat, tedy znamená zhruba opak toho, co obvykle rozumíme pod neutrálním termínem „zesvětovení“ (*mondialisation*), o němž se domníváme, že je jím možné myslet totalitu jako generalizaci téhož modelu, uplatňovaného všude: v literárním světě je to konkurence, která definuje a sjednocuje jeho hru tím, že vyznačuje samotné hranice jeho prostoru. Všichni nedělají totéž, ale všichni bojují o to, aby vstoupili do stejného proudu (*concurus*) a aby se s neporovnatelnými zbraněmi pokusili dosáhnout téhož cíle: literární legitimacy.

Také pojem *Weltliteratur* byl Goethem vypracován právě v okamžiku, kdy Německo vstoupilo do mezinárodního literárního prostoru. Goethe patřil k národu, který svým novým vstupem do hry upíral Francii její intelektuální a literární hegemonii a měl živý zájem porozumět realitě prostoru, do něhož vstupoval, přičemž vynikal jasnozřivostí, jež je společná všem nově příchozím. Nejen že vnímal, stejně jako ti, kdo v tomto světě vládli, mezinárodní charakter literatury, tedy její rozprostření bez ohledu na národnostní hranice, ale od začátku také pochopil její konkurenční povahu a paradoxní jednotu, která z toho vyplývala.

Nová metoda interpretace

Poklady národních literatur, současně konkrétní i abstraktní, nacionální i internacionální, kolektivní i subjektivní, politické, lingvistické i literární v úzkém slova smyslu, představují specifické dědictví, z něhož připadá jistý podíl všem spisovatelům světa. Poté, co byl nastartován proces unifikace literárního univerza, vstupuje každý spisovatel do této hry ozbrojen (nebo neozbrojen) veškerou svou literární „minulostí“. Ztělesňuje a zpřítomňuje celou svou literární historii (zejména národní, to znamená jazykovou) a spolu s ní přináší i její „literární čas“, aniž by si toho byl zcela jasně vědom, pouze díky faktu své příslušnosti k určitému literárnímu okruhu a k národnostnímu celku. Je tedy vždy dědicem celé národní i mezinárodní literární historie, která jej „utváří“. Původní důležitost tohoto dědictví, které působí v jistém smyslu jako „osud“, vysvětluje, proč dokonce i ta nejinternacionálnější díla jako díla španělského spisovatele Juana Beneta či jugoslávského autora Danila Kiše odkazují nejprve, přinejmenším ve zpětném pohledu, k prostoru národní literatury, z níž tito autoři vzešli. A totéž lze říci o Samuelu Beckettovi, kterého, ačkoli je nepochybně autorem zdánlivě nejvzdálenějším jakékoli historičnosti, lze pochopit v jeho vlastním itineráři, jenž jej vedl z Dublinu do Paříže, pouze pomocí jeho národního literárního univerza, pomocí irského prostředí.

Nejde tu o to dovolávat se „vlivu“ národní kultury na vývoj nějakého literárního díla, ani o to obnovit národní literární historii. Právě naopak: celé té cestě spisovatelů a jejich literárnímu záměru, jejich směřování, trajektorii, kterou si prošli, aby se stali tím, čím se stali, lze porozumět jen na základě způsobu, jímž objevili svou svobodu, to znamená na základě udržování, přeměny, odmítnutí, rozmnožení, popření, zapomnění nebo zrady jejich literárního (a lingvistického) národního dědictví. Literární a lingvistické národní dědictví je jistým druhem prvotní definice, téměř nevyhnutelným *a priori* spisovatele, definicí, kterou bude svým dílem a svou trajektorií měnit (když cítí potřebu ji odmítnout či, jako Beckett, konstituovat se v opozici vůči ní). Jinými slovy, každý spisovatel je ve světovém prostoru nejprve nevyhnutelně situován podle místa, které v něm zaujímá prostor národní literatury, z níž vzešel. Avšak jeho pozice závisí také na způsobu, jakým si toto nevyhnutelné ná-